

Ольга Кочерга

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена аналізу досвіду використання інтерактивних технологій у навчанні студентів педагогічного коледжу з метою формування у них соціальної відповідальності як однієї з важливих професійних якостей майбутнього вчителя початкової школи. У статті автор зупиняється на розкритті психолого-педагогічних основ використання педагогічної гри, навчального тренінгу, педагогічних дебатів, як діалогових методів інтерактивного навчання у вищій школі.

Ключові слова: соціальна відповідальність, інтерактивні технології, педагогічна гра, навчальний тренінг, педагогічні дебати.

Модернізація педагогічної освіти, що зумовлена кардинальним реформуванням українського суспільства, спонукала до зміни підходів у організації навчально-виховного процесу сучасної вищої школи. Нове розуміння цілей педагогічної освіти актуалізувало завдання оновлення особистісної і професійної підготовки майбутнього вчителя, в основі якої – переорієнтація освітнього процесу з накопичення знань, умінь та навичок на особистісний розвиток фахівця, формування і удосконалення його професійно значимих якостей. Однією з важливих професійних якостей педагога є соціальна відповідальність, яка є показником розвитку соціальної зрілості особистості.

Під соціальною відповідальністю слід розуміти цілісну, відносно стійку систему, що пов'язана з усвідомленням особистістю майбутнього вчителя свого місця, ролі, функцій у суспільстві, групі, середовищі. «Соціальна зрілість особистості вчителя виявляється при наявності логічних взаємозв'язків соціальної самореалізації і соціальної відповідальності» [5, с. 24]. А це дає підстави стверджувати, що соціальна відповідальність є важливим компонентом соціальної зрілості майбутнього вчителя. Свідченням того, що особистість досягла періоду соціальної зрілості і включилась у суспільні стосунки як цілісна саморегулююча система, є наявність соціальної відповідальності як усвідомленої необхідності поведінки з метою соціального прогресу. Звідси випливає, що соціальна відповідальність є критерієм соціальної зрілості особистості вчителя, який виявляється в потребі самореалізації не себе в суспільстві, а себе для суспільства. Особливістю цього є відносини відповідальної залежності. Вони реалізуються тоді, коли адекватно відтворюються у

свідомості майбутнього вчителя.

Формування соціальної відповідальності у студентів є одним із важливих завдань вищої педагогічної школи, адже відсутність почуття обов'язку і відповідальності навіть при наявності певних педагогічних здібностей є перешкодою до вершин професійної майстерності вчителя [1].

У розробці проблеми відповідальності особистості у вітчизняній і західній філософсько-педагогічній, психологічній думці є чималі набутки. Так, психологи Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн та інші відзначають, що педагогічна діяльність передбачає високий рівень сформованості професійних якостей особистості вчителя, серед яких важливе місце посідає соціальна відповідальність. Цінними є праці, де розкриваються механізми формування відповідальності як професійної якості. Так, проблема відповідальності особистості та шляхи її формування у процесі навчальної та трудової діяльності досліджувалась психологами Т. Є. Завадською, Н. П. Зубалієм, О. І. Кривов'язом, К. Муздибаєвим, М. А. Новотною, В. М. Пискуном, І. Д. Поспеловою, О. П. Санніковою, М. Д. Савчин та педагогами Д. А. Алферовим, З. В. Артеменко, Т. Г. Веретено, В. В. Савченко, Ю. П. Сокольниковим, Л. В. Тереховою, Ю. А. Юровою.

У статті проаналізуємо досвід використання інтерактивних технологій у формуванні соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу, майбутніх учителів початкових класів.

Соціальна відповідальність являє собою інтегральну професійну якість особистості вчителя, що включає у себе усвідомлення суспільної значущості своєї діяльності, чітке знання своїх професійних функцій, володіння вміннями і навичками педагогічної діяльності, ініціативу, самостійність і творче ставлення до справи. За своєю структурою соціальна відповідальність надзвичайно складне утворення, вона має інтегративний характер, тісний зв'язок з усіма іншими якостями вчителя, його емоційно-вольовою та інтелектуальною сторонами діяльності. В. Ф. Сафін зазначає, що відповідальність – це передусім моральна якість особи. «Вищий рівень відповідальності, як головна моральна властивість – поняття, що безпосередньо пов'язане із світоглядом особистості. Вона має зв'язки із такими моральними поняттями як гуманізм, патріотизм, добросовісність, ініціативність, дисциплінованість, чесність, працелюбність, творча активність, здатність до дії, розумного самообмеження» [4, с. 115].

Соціальна відповідальність є результатом складного і тривалого процесу професійного становлення особистості вчителя, її слід розглядати як морально-психологічне утворення, як основний компонент самосвідомості, який визначається всією духовною природою людини. Соціальна відповідальність детермінується рівнем сформованості внутрішньої відповідальності особистості. Виникнення внутрішньої відповідальності, перетворення її на соціальну якість особистості залежить від активності людини, її психологічних та інтелектуальних особливостей.

На думку С. В. Куликівського, «як і людська діяльність, відповідальність можлива лише у суспільстві, лише на об'єктивній основі взаємовідносин між людьми і тому початково є соціальною за своєю природою» [2, с. 11]. Звідси можна зробити важливий висновок: соціальна відповідальність як важливий компонент в структурі особистості вчителя формується тільки через організацію активної діяльності. Особлива роль в активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів належить інтерактивним методам навчання.

Інтерактивні форми та методи навчання стимулюють розвиток самостійного, критичного мислення студентів; надають їм допомогу в подоланні страху перед можливими помилками і необхідністю висловлюватись перед аудиторією; сприяють виробленню навичок коротко, лаконічно, чітко і переконливо викласти свою думку, власну позицію, побудувати ланцюжок доказів, спираючись на наявний досвід; допомагають студентам наблизитись до умов професійної діяльності, усвідомити важливість вирішення тих чи інших суперечностей, зрозуміти всю складність обраної професії, відповідально віднестись до оволодіння нею.

У практиці організації навчальної діяльності студентів коледжу використовуємо багатий арсенал інтерактивних форм та методів, а саме: навчальна дискусія, фестиваль педагогічних ідей і знахідок, аукціон педагогічних ідей, «мозковий штурм», ярмарок педагогічної творчості, педагогічний ринг, педагогічний КВК, педагогічний консилиум, ділова гра, педагогічні дебати, панорама педагогічних знахідок, методична естафета, педагогічні роздуми, творчі зустрічі, педагогічні майстерні, навчальні тренінги, творчі звіти студентів тощо.

Перш ніж аналізувати зміст деяких із названих форм і методів навчання, спрямованих на формування у майбутніх освітян соціальної відповідальності, розкриємо загальні підходи до їх використання у навчанні.

Впровадження будь-яких інновацій у навчально-виховний процес студентів повинен передбачати загальну мету підготовки майбутнього професіонала. Використання інтерактивних методів і прийомів повинно забезпечувати успішне становлення вчителя: у першу чергу формування його як особистості і лише потім – як професійного працівника, що володіє спеціальними знаннями у певній галузі педагогічної діяльності.

Дуже важливо, щоб застосування інтерактивних методів і прийомів забезпечувало взаємопроникнення особистості студента в майбутню професійну діяльність і діяльності в особистість. У ході викладання кожної теми з кожної дисципліни викладачі мають здійснювати пошук можливостей пов'язати її з майбутньою практичною діяльністю, змодельовувати професійні функції. Так, наприклад, при розв'язанні конкретних проблемних ситуацій, які можуть мати місце у реальній професійній діяльності вчителя, наголос робиться не стільки на тому, щоб

знайти правильний спосіб дії, скільки на визначенні та засвоєнні алгоритму, за яким здійснюється цей пошук. Таким чином, у навчальному процесі все центровано на майбутній професійній діяльності.

Ефективність застосування інтерактивних методів у навчанні студентів багато в чому залежить від уміння викладача створити на заняттях такий оптимальний клімат, за якого обов'язково буде забезпечена свобода висловлювань за умови їх аргументованості, право на критику задля спільного пошуку істини, вибору переконливого доказу, свобода творчості в поєднанні з усвідомленою відповідальністю за отриманий результат.

Слід звернути увагу і на підбір дидактичного чи методичного матеріалу, який би був наближеним до професійного середовища, викликав у студентів інтерес, захоплення, був практично вмотивованим, а разом з тим вимагав від студентів напруження розумових сил, прояву творчого критичного мислення, ерудиції. Важливо, щоб завдання, запропоновані викладачем, студенти мали можливість вирішувати різними способами, приходити до істини різними шляхами, а це означає, що запропонована ситуація повинна мати не один, а кілька правильних варіантів виходу з неї.

З метою формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя широко використовуємо навчально-педагогічні ігри. Педагогічна гра – це імітація діяльності учителя в тих чи інших спеціально створених педагогічних ситуаціях. П. М. Щербань виділяє специфічні ознаки, за яких гра може вважатись навчально-педагогічною: моделювання умов, наближених до реальних, що імітують професійно-педагогічну діяльність; поетапний розвиток гри, внаслідок чого виконання завдань попереднього етапу впливає на хід наступного; наявність складних і конфліктних ситуацій; опис психолого-педагогічної ситуації та об'єкта ігрового імітаційного моделювання; контроль ігрового часу; заздалегідь розроблена система оцінок; правила, які регулюють хід гри; елементи змагання [6, с. 24]. У ході педагогічної гри студенти беруть на себе певні ролі (учителя, батька, матері, учня), або виступають як активні глядачі, які аналізують та оцінюють дії учасників гри.

Педагогічні ігри мають особливо велике значення у становленні особистості майбутнього вчителя, так як вони сприяють формуванню системи професійних знань, умінь і навичок, які необхідні учителю для вирішення ним педагогічних проблем. Через гру здійснюється обмін знаннями і досвідом, розвивається інтерес до творчості, підвищується ініціативність та активність студентів. Усі ці якості є невід'ємними складниками соціальної відповідальності.

Навчально-педагогічна гра дає можливість організувати навчальну діяльність студентів шляхом імітації умов, наближених до реальних професійної діяльності, що різко підвищує їх мотивацію. Разом з тим у ній

формується особистісні, професійні, інтелектуальні, емоційно-вольові та творчі якості, необхідні вчителю. Нестандартність ситуацій, що виникають у процесі гри, вимагає від студентів прийняття адекватних рішень, отже, при цьому розвивається й удосконалюється відповідальне ставлення до виконання завдання: здійснення детального аналізу ситуації, співставлення виділених протиріч з наявним досвідом, пошук альтернативного виходу з ситуації, обґрунтування обраного методу чи прийому тощо.

Впроваджуючи педагогічну гру в навчальний процес, ми враховуємо логіку її протікання. У структурі навчально-педагогічної гри виділяють три етапи: підготовчий, проведення гри, аналіз та узагальнення результатів гри.

Розробка починається з визначення мети і завдань гри, формулювання вимог до гравців. Мета гри має два аспекти: мотиваційний та дидактичний. Перший відображає прагнення організаторів гри вплинути на мотиваційну сферу студентів, соціальну спрямованість їх здібностей, прагнень, інтересів. У процесі гри у більшості студентів практично змінюється ставлення до своїх дій та дій колег. У них найчастіше вперше виникають думки про своє місце та роль у навчально-пізнавальному процесі, з'являється потреба в плануванні й аналізі власних дій. Дидактична мета лише частково спрямована на засвоєння нових знань, а більшою мірою – на навчання студентів педагогічних технологій.

У розробці гри виділяється об'єкт імітації (опис конкретної ситуації), під час якої проводиться аналіз імітованої педагогічної ситуації з опорою на літературні джерела, узагальнений педагогічний та власний досвід студентів. У сценарії гри знаходять відображення її правила, характеристика рольової ситуації, її передісторія, мета, завдання та виконавці ролей, встановлюється регламент діяльності. На підготовчому етапі студентам дають інструкції, розподіляють ролі, підкреслюють необхідність розвитку відповідних умінь та навичок.

Навчальна гра дає можливість її учасникам продемонструвати і побачити індивідуальні особливості виконання однієї й тієї ж соціальної ролі, але у реальному житті. А це сприяє виробленню в учасників гри навичок адекватного аналізу своєї та чужої поведінки, її коригування.

У процесі аналізу досвіду використання педагогічних ігор у навчанні майбутніх учителів ми дійшли таких висновків. Діяльність студентів у навчально-педагогічній грі є своєрідною умовою практики, що залучає їх до професійно-творчої діяльності, за обставин, близьких до реальних, така діяльність добре компенсує розрив між педагогічною теорією і практикою. Як у педагогічній грі, так і в педагогічній практиці, відбувається безперервна зміна основних сторін навчально-виховного процесу, зокрема, суб'єкта й об'єкта педагогічного впливу, що у свою чергу вимагає від студентів швидкого прийняття рішень у змінених умовах, сприяє формуванню вміння швидко й адекватно орієнтуватись у різних конфліктних ситуаціях, відповідально діяти. У процесі навчально-

педагогічної гри розвивається вміння ставити себе на місце іншої людини, психологічно можливим стає сприйняття і визнання висновків і аргументів, що відрізняються від власних. Виконання різних ролей («учитель» і «учень») допомагає учасникам глибше зрозуміти внутрішній світ особистості учня, змінюється якісна характеристика способів педагогічного спілкування: збільшується кількість позитивних оцінок особистості учнів, вимоги і накази змінюються порадами і проханнями, частіше виявляється вміння передбачати результати впливу. У процесі гри маємо можливість порівняно безпечно апробувати нові форми поведінки й оцінити свої дії та дії партнерів у різних ситуаціях. Педагогічні ігри більш емоційно насичені, ніж інші методи навчання. Це особливо важливо, оскільки пережиті позитивні емоції закріплюються і сприяють формуванню позитивного емоційного ставлення до майбутньої професії в цілому, поглиблюють інтерес до неї. Особливістю даного методу є відсутність прямого впливу на особистість студента, що, в свою чергу, дає студентові право вибору, забезпечує можливість розвивати рефлексивні здібності, від рівня та якості яких залежить стійкість соціальної відповідальності.

Важливе значення у забезпеченні єдності теоретичної та практичної підготовки студентів, формуванні у них здатності до аналізу та самоаналізу відводимо навчальним тренінгам. Навчальний тренінг має своїм завданням формування відповідних навичок та умінь; сплановані й систематизовані зусилля з модифікації або розвитку умінь і установок людини засобами навчання для ефективного виконання одного чи декількох видів діяльності; інтенсивне навчання з практичною спрямованістю; активна навчальна діяльність, під час здійснення якої студенти визначають (або тренують) способи, системи, явища, процеси майбутньої професійної діяльності. Основною ознакою тренінгів є їх чітка підпорядкованість головній навчальній меті – тренуванню навичок. Тому в роботі на перший план виходять афективні й психомоторні цілі, когнітивні мають другорядне значення.

Одним з головних принципів тренінг-навчання є його зв'язок зі змістом професійної діяльності і досвідом учасників, його спрямованість на постійне оновлення знань та формування відповідних компетентностей. Процеси ефективного навчання тісно пов'язані зі змінами установок і стереотипів, із освоєнням нових можливостей і нових рішень. Будь-які зміни, у тому числі й навчального досвіду учасників тренінгу, відбуваються лише у тому разі, коли існує зацікавленість у їх реалізації. Тому важливими завданнями є формування бажаних установок, нового ставлення до справи, створення нової мотивації до змін, розробки механізму для реалізації таких змін.

Технологія тренінгу передбачає вибір педагогом проблемної ситуації, яка була б актуальною при вивченні теми. Кожен учасник

виконує запропоновану роль відповідно до свого розуміння, творчих можливостей, характеру моральних установок. Успішність протікання занять забезпечується дотриманням принципів довіри, взаємоповаги, щирості. Студенти, довіряючись своїм почуттям, виражають їх вербально чи невербально, роблять спроби організувати свою поведінку відповідно до вимог ситуації.

Особливу увагу приділяємо тренінговим заняттям, метою яких є надання допомоги студенту-першокурснику адаптуватись до нової соціальної ролі студента педагогічного коледжу, прийняти новий соціальний статус, який вимагає підвищеного почуття відповідальності. Особливого значення надаємо тренінгам, які забезпечують успішне входження студентів у нові умови педагогічної практики, допомагають успішно виконувати ті практичні завдання, які передбачені змістом практичної підготовки майбутнього педагога. У ході таких занять студенти набувають досвіду самопізнання, примірювання себе до вимог професійної діяльності, визначення подальших дій щодо власного удосконалення (як особистісного, так і професійного), вправляються у плануванні, проектуванні, проведенні занять з учнями. Тренінг може доповнюватись використанням таких методів як рольові ігри, дискусії, тестування тощо.

Ще одним методом, який допомагає активізувати студентів до свідомого й відповідального виконання навчальних обов'язків, є педагогічні дебати. Як діалоговий метод навчання дебати розвивають навички самостійного аналізу проблеми, вибору шляхів виходу із суперечливої ситуації, дозволяють розвивати уміння вести діалог, оволодіти стратегією і тактикою ведення публічної суперечки, розвивають навички виступу перед аудиторією з використанням прийомів активізації уваги, уміння утримати інтерес слухачів впродовж усього часу, відведеного на виступ. Крім того, дебати сприяють розвитку навичок аргументації, формують уміння уважно і цілеспрямовано слухати співбесідника, вчать коректно і продумано ставити запитання, формулювати точні і лаконічні відповіді на них, вести обговорення в дусі толерантності з дотриманням мовних етикетних і етичних форм. Учасники дебатів вчаться знаходити оптимальну мовну форму для викладу своїх ідей перед аудиторією, практикуються в лаконічності і витонченості мовлення. Вони формують уважне ставлення до опонента – особи, яка висловлює протилежну точку зору. Все це допомагає майбутньому вчителеві сформувати культуру професійного спілкування, культуру організації взаємин в системі «вчитель-учень», «вчитель-батьки», «вчитель-колеги».

Результативність впровадження інтерактивних методів і прийомів навчання у процес становлення особистості студента великою мірою залежить від викладача, його творчості, професіоналізму, компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьмина Н. В. Формирование педагогических способностей / Н. В. Кузьмина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. – 125 с.
2. Куликовский С. В. Формирование социально-политической ответственности личности : автореф. дисс. на соис. науч. степени канд. пед. наук / С. В. Куликовский. – К., 1989. – 20 с.
3. Савченко О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 1–4.
4. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / Л. Ф. Сафин. – Свердловск, 1986. – 143 с.
5. Сметанский Н. И. Формирование социальной ответственности учителя в системе школа – вуз – школа : дис. д-ра пед. наук / Сметанский Николай Иванович. – К., 1994. – 351 с.
6. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах : навчальний посібник / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2004. – С. 24–41.